

DANNE NORDLING:

Andel i vinst

Man försöker politiskt exploatera frågan om företagens vinster, konstaterar pol mag Danne Nordling. Han analyserar de olika sakliga och taktiska syften som ligger bakom strävandena att sprida och omfördela företagsvinsterna. Vad många emellertid inte vet är att mindre än 10 % av företagens vinster före dispositioner och skatt delas ut till aktieägarna. Drygt 50 % går till nyinvesteringar inom företagen och resten till staten och kommunerna. Ett vinstandelssystem kan därför få förödande konsekvenser för företagens investeringar om dessa måste finansieras genom lån. Aktieägarnas utdelningar har i fast penningvärde minskat med 9 % de senaste tio åren samtidigt som löntagarna fått en reallöneökning på 40 %.

När företagens vinster stiger brukar regelmässigt röster höjas för att åtgärder skall vidtas i syfte att minska dem. Även om få personer torde hävda att företagen inte alls borde gå med vinst, anser nog många att vinsterna är "för höga". Även under den värsta lågkonjunkturen 1971—72 ansåg tex en tiondel av ett representativt urval av den vuxna befolkningen att vinsterna var för höga.

Motviljan mot vinsterna bottnar naturligtvis i föreställningen att vinster uppkommer på bekostnad av ersättningen till löntagarna. "Om vinsterna inte vore så stora skulle lönerna kunna vara högre" är en inte alltför ovanlig åsikt. Eftersom politikerna uppenbarligen föreställer sig att denna åsikt är mycket utbredd görs ständiga försök att exploatera vinstfrågan politiskt. För dagen är tex frågan om införandet av något slags vinstandelssystem aktuellt.

I debatten kan man urskilja fem olika sakliga syften med strävandena att införa något slags system, som skulle sprida eller omfördela de fördelar som anses förknippade med företagsvinsterna: 1. Man vill åstadkomma ett ökat löntagarinflytande över företagen genom en omfördelning av äganderätten till företagens (framtidiga) aktiestock 2. Staten och/eller fackföreningarna skall ges ett nytt näringspolitiskt instrument 3. Man avser att omfördela nyttigheter mellan "kapital och arbete" 4. Företagens kapitalförsörjning skall underlättas 5. De enskilda människornas trygghet vid tillfälliga ekonomiska påfrestningar m m skall förbättras.

Till detta kommer ett taktiskt syfte som senast demonstrerades när regeringen skulle kapa "övervinsterna" 1974. Det gäller att tillfredsställa en högljudd opinion som vill reducera företagets vinster av främst känslomässiga skäl. Vilka faktiska konsekvenser åtgärderna mot vinsterna får spelar härvid mindre roll, om bara ingreppen uppfattas som företagsfientliga.

Löntagarnas inflytande

Ett ökat löntagarinflytande skulle kunna åstadkommas över en natt genom att riksdagen stiftade en lag som gav de anställda majoritet i aktiebolagens styrelser. Socialdemokraterna på vänsterkanten förordar emellertid av någon anledning en annan och krångligare väg. Företagen skall tvingas att göra årliga fondemissioner av aktier som utan ersättning skall överlämnas till en eller flera löntagarfonder. Dessa fonder kan sedan delegera aktiernas rösträtt till löntagarna i respektive företag. En successiv övergång till ett löntagarstyrt näringsliv liknande det jugoslaviska systemet blir alltså följden.

I praktiken kommer emellertid löntagarfonderna troligtvis att agera något annorlunda. I fondernas styrelser kommer enligt de förslag som diskuterats att sitta representanter för staten, kommunerna och de fackliga organisationerna. Fonderna kommer också att kräva representation i företagets styrelser. På detta sätt skapas således ett nytt näringspolitiskt instrument för en byråkratisk styrning av före-

tagen. Helt i linje med de nykorporativa tendenserna i det svenska samhället avses fackföreningarna få ett dominerande men inte fullständigt inflytande över näringslivet. Löntagarnas personliga inflytande över den egna situationen torde inte bli större än inom Statsföretag eller BPA.

Att ett fondsystem utövar en sådan lockelse på de intellektuella radikalerna sammanhänger uppenbarligen bl.a. med systemets komplexitet. Dels framstår den triviala kärnpunkten i hela tankegången som mera ny och intressant, speciellt för ideologiska teoretiker, dels kan allmänheten föras bakom ljuset vad beträffar den verkliga innebörden av systemet. Finesen med fondvägen till socialismen framhålls sålunda vara att staten därmed inte konfiskerar någons egendom: den tar ju bara hand om en del av den framtida avkastningen. Med denna hemsnickrade rättsliga fiktion anses tydligen de juridiska problemen avklarade. En betydligt intressantare fråga anses vara, om de tvångsemitterade aktierna skall utges i förhållande till lönesumman eller till vinsten i företagen.

I Danmark lade regeringen Anker Jørgensen 1973 fram ett förslag till "ekonomisk demokrati", som gick ut på att nya aktier skulle utges i förhållande till lönesumman. Förslaget förutsatte att den centrala fonden årligen skulle föra ca 2 000 förhandlingar med företagen för att fastställa rimliga aktiekurser. Regeringen föll kort därefter. — I Sverige företräds denna variant av den socialdemokratiska

ekonomen Villy Bergström, delvis stödd av Aftonbladet.

Den andra varianten lanserades för några år sedan av västtyska LO. I något modifierad form företräds den nu av den liberal-socialdemokratiska förbundsregeringen. Företag med vinster överstigande 400 000 D-mark skall emittera aktier motsvarande en viss stigande procent av vinsten. För vinster över 1 miljon D-mark skall aktier motsvarande 10 procent utges. Ingen hänsyn tas till om vinsterna är små eller stora i förhållande till företagens storlek.

Fördelningspolitik

Ett system liknande det föreslagna västtyska utreds för närvarande inom LO av Rudolf Meidner. Motivet för denna utredning är speciellt intressant. Meidner har klart deklarerat att det inte är fråga om att skapa någon ny väg till inflytande för de anställda. Syftet är enbart fördelningspolitiskt och skall ses som ett komplement till den s k solidariska lönepolitiken. LO:s lönepolitik går som bekant ut på att företagen skall betala ungefär lika stora löneökningar oavsett bärkraft. Detta medför att svagare företag slås ut, medan de starkaste enligt LO får ännu högre vinster, eftersom man där i solidaritet med kamraterna i svagare företag inte kräver så stora löneökningar som företagen skulle kunna bära.

En progressiv vinstindragning är därför nödvändig ur fördelningspolitisk synvinkel enligt hr Meidner. I tidningen

Arbetet den 22 maj 1974 säger han: "De anställda vid låglöneföretagen får en särskild pott i uppgörelsen. Men på höglöneföretagen blir det inte automatiskt något sådant tillägg." "Då menar arbetsgivarerna att motsvarande summa ska gå direkt i aktieägarnas ficka! Jag har svårt att tänka mig att man vågar gå ut och argumentera för något sådant..."

En sådan vrånbild av hur företagen vill disponera vinsterna ger alltså en övrigt så sansad person som Rudolf Meidner. Det bådär inte gott för sakens heten i debatten om hur ett system för andel i företagens vinster skall utformas.

Även folkpartiet vill av fördelningspolitiska skäl skapa något slags vinstandelsystem. I motsats till LO och socialdemokraterna motsätter man sig en alltför kollektivistisk utformning av systemet. Folkpartiet vill att medborgarna skall ha individuell äganderätt till det som skall fördelas. Rudolf Meidner tror däremot på "ett anonymt, kollektivt ägande". Hagens överenskommelsen mellan regeringen och folkpartiet innebar att frågan skall utredas. Sannolikt kommer något förslag in fram före LO-utredningen.

Vad är det då som skall fördelas och varför? Detta är en fråga som varken LO eller folkpartiet förefaller att ha analyserat närmare. Syftet är uppenbarligen att omfördela någon sorts välfärd mellan "kapital och arbete". Denna närmast marxistiska formulering är vag och oklar. Kanske även på en omfördelning torde ytterligare bygga på den gamla marxistiska uppfattningen att "kapitalet suger ut arbetarna"

Eftersom detta inte är fallet i dagens Sverige blir debatten en aning förvirrad.

Kapitalägarna och vinsten

I sin mest renodlade form går vinstandels-tanken ut på att löntagarna förutom sin lön också skall ha rätt till en andel av "kapitalägarnas vinster" — dvs man skall bortse från det faktum att det redan träffats avtal om vilken ersättning löntagarna skall få för sitt arbete. Motivet för detta sägs vara, att löntagarna med sitt arbete har skapat vinsterna och att det därför måste betraktas som rättvist att också de får del av dem. Man föreställer sig alltså att i stället för att företaget delar ut hela vinsten till aktieägarna en del av den kan ges till löntagarna som en extra löneförmån, när det går bra för företaget.

Dessvärre — eller kanske dessbättre? — delas inte vinsterna ut till aktieägarna i någon större utsträckning. Under perioden 1969—1972 delade de svenska företagen ut bara 9,8 procent av vinsten före dispositioner och skatt. Drygt hälften av vinsten sparades i företagen, och resten gick till staten och kommunerna. De vinstmedel som sparas i företagen används för att bekosta nya investeringar, som är nödvändiga för att lönerna skall kunna ökas utan att arbetsinsatserna höjs.

Utgifter för att bekosta maskiner och anläggningar, som skall ersätta gamla och utslitna sådana, betraktas av alla som en kostnad. Den del av ett företags inkom-

ter, som används för sådana nödvändiga utgifter, ses inte som en vinst som kapitalägarna kan disponera för sin egen lyxkonsumtion. Med ett statiskt betraktelsesätt är accepterandet av detta fullt naturligt. Men med en statisk syn är det inte lika naturligt att acceptera de lika nödvändiga satsningarna på nya maskiner och anläggningar. Utgifterna för dessa betraktas inte som en kostnad. Den del av företagets inkomster, som används för i praktiken alldeles nödvändiga nyinvesteringar, ses i stället som en vinst som lika gärna kan användas för "kapitalisternas" konsumtion av rysk kaviar, dyrbara pälsverk, lyxbilar etc.

Vinstutdelningen till aktieägarna motsvarar bara någon procent av näringslivets lönesumma räknat före skatt. Efter skatter av olika slag återstår ingenting att dela på. Ett vinstandelssystem eller andra åtgärder som drabbar vinsterna får därför konsekvenser nästan enbart för företagets nyinvesteringsverksamhet (och i viss mån för transaktionerna med den offentliga sektorn). Köpkraftsfördelningen mellan kapitalägare och löntagare kan knappast påverkas så att löntagarna tjänar på det, eftersom kapitalägarnas vinster efter skatt är betydelselösa till sin storlek.

Konsekvenserna

Om ett vinstandelssystem ändå genomförs blir det företagen som drabbas. Rimligtvis måste de då få kompensation för detta genom sänkt bolagsskatt. I annat fall kommer företagets skuldsättningsgrad att

öka genom att investeringarna måste lånefinansieras, vilket efter en tid medför att några expansiva, riskfyllda nyinvesteringar knappast kan komma till stånd. Även nyemissioner av aktier borde stimuleras, eftersom ett vinstandelssystem knappast gör det mer attraktivt för någon att betala för att erhålla aktier i företagen.

Den mest tungt vägande invändningen mot ett renodlat vinstandelssystem finns emellertid på ett annat plan. Ett sådant system får nämligen helt godtyckliga effekter på den personella inkomstfördelningen. De som arbetar i lönsamma företag skulle få mer betalt för sitt arbete än vad andra i mindre lönsamma företag får för likartat arbete. Detta strider mot den fast etablerade lönepolitiken på den svenska arbetsmarknaden. Om trots detta ett vinstandelssystem genomfördes, skulle följden lätt kunna bli en rad vilda konflikter där löntagarna i företag med små vinster försökte kompensera sig lönevägen, med ytterligare påfrestningar på de svagare företagen som följd.

För att ett vinstandelssystem i praktiken skall kunna genomföras fordras nog att alla löntagare kan delta, oavsett om de är anställda i företag eller tex inom den offentliga sektorn. Vad man i så fall skulle uppnå synes oklart. Likheten med en höjd och eventuellt progressiv bolagsskatt är uppenbar. Enda skillnaden skulle vara att löntagarnas inkomster blev mer konjunkturberoende med ett vinstandelssystem där alla får lika stora andelar.

En annan väg

De som insett det rena vinstandelssystemets nackdelar menar att löntagarna egentligen inte skall ha andel av företagets vinster, utan de skall i stället ha del i företagets förmögenhetstillväxt. Fortfarande är dock syftet fördelningspolitiskt. Deltagandet i förmögenhetsbildningen avser inte att öka inflytandet för löntagarna. För detta finns det andra vägar, framhålls det. Löntagarna bör sålunda i egenskap av anställda ha rätt till inflytande. Det rent fördelningspolitiska syftet är emellertid också oklart. Vad som ytterst måste fördelas är ju någon form av välfärd. Men när man talar om att det är "den ojämna förmögenhetsfördelningen" som skall utjämnas och utesluter effekterna på inkomster och inflytande är det svårt att se vad som återstår av avsikten med utjämningen. En "förmögenhet" som varken ger inflytande eller inkomster torde i praktiken vara värdelös.

De socialdemokratiska debattörerna förefaller främst syfta till att förhindra en förmögenhetsökning hos de traditionella kapitalägarna. Folkpartisterna har också detta syfte, men de betonar starkare att enskilda individer skall komma i åtnjutande av förmögenhetsökningen i samhället. Rudolf Meidners variant kommer sannolikt att gå ut på att äganderätten till en del av de "nedplöjda" vinstmedlen i företagen övergår till någon form av löntagarkollektiv. Statssekreteraren i Arbetsmarknadsdepartementet, Allan Larsson, har föreslagit att en del av vinsterna i stället skall användas för konsumtion

tex för sådan utbildning av de anställda som ej behövs för tjänsten i företaget.

Med en utjämning av förmögenhetsfördelningen kan möjligen menas, att det gäller att förhindra uppbyggnaden av förmögenheterna i företagen. Dessa representeras av företagens maskiner och anläggningar. En utjämning skulle alltså förutsätta ett stopp för nyinvesteringar i företagen. Följden skulle då bli stagnation och tillbakagång — samt kraftigt ökad arbetslöshet.

Men det kanske ändå är så att företagets förmögenhet visst kan tillåtas öka, bara finansieringen sker genom låntagning och inte genom nedplöjning av vinstmedel. Vad som därmed uppnås, förutom att investeringsverksamheten försvåras, är svårt att se. Företagen förfogar ju alltid över hela sin egendom. Det går inte att säga att vissa maskiner är långlivade och andra är företagens egna.

Aktieägarnas ställning

Vad socialdemokraterna och andra menar måste rimligtvis vara att det är *aktieägarnas* förmögenheter som inte borde få öka, oavsett om företagets substansvärde ökar. Det innebär att förmögenhetsomfördelningen skall syfta till att dämpa kursutvecklingen på aktiebörsen. Därmed hålls aktieägarnas förmögenhetsökning, definierad som börsvärdet av aktierna, tillbaka. Frågan är hur ett förmögenhetsandelssystem skall leda till detta utan att företagets investeringar påverkas negativt.

På lång sikt följer aktiekurserna relativt väl förändringarna av aktieutdelningarna. Börskursen för en aktie bestäms, bortsett från tillfälliga svängningar, huvudsakligen av det diskonterade nuvärdet av framtida utdelningar. Sambandet med företagets substansvärde är däremot svagare. Om aktievärdena skall hållas nere, räcker det inte med att förändra äganderätten till en del av substansvärdet, dvs förmögenhetsvärdet. Även aktieutdelningarna måste hållas tillbaka.

Eftersom vinstutdelningen till aktieägarna bara utgör en tiondel av de verkliga vinsterna, måste uppenbarligen en mycket stor del av företagssparandet konfiskeras av löntagarna och föras ut från företagen för att det skall bli någon säker effekt. Tidigare år har det nämligen visat sig att vinsterna t o m minskat, samtidigt som utdelningarna ökat, vilket möjliggjorts genom att den utdelade biten av vinsterna är så mycket mindre än hela vinstsumman. Om löntagarna då nöjer sig med att låta de beslagtagna vinstmedlen stå kvar i företagen för att möjliggöra nyinvesteringar, finns det ingen anledning att minska utdelningarna, varför någon inverkan på förmögenhetsfördelningen inte blir följden. Det förefaller uppenbarligen som om herrar Meidner och Larsson tänkt fel, när de tror sig påverka förmögenhetsfördelningen med sina föreslagna åtgärder. Naturligtvis kan de enbart vara ute i det taktiska syftet att tillfredsställa en företagsfientlig opinion oavsett de faktiska konsekvenserna.

Sakligt sett är det svårt att komma åt aktieägarnas förmögenheter denna väg utan att detta samtidigt drabbar investeringarna på ett icke önskvärt sätt. Det pågår emellertid sedan en lång tid tillbaka en "naturlig" försämring av aktieägarnas utbyte. Under de senaste tio åren har tex aktieägarnas utdelning i fast penningvärde minskat 9 procent, samtidigt som löntagarna fått en reallöneökning på 40 procent.

Löntagaraktier

Folkpartisternas strävan att till löntagarna personligen överlämna aktier eller andelsbevis får givetvis mera märkbara effekter på förmögenhetsfördelningen. För att "löntagaraktierna" över huvudtaget skall ha något värde och påverka välfärden måste de lämna en viss avkastning, som stiger i takt med övriga aktieutdelningar. Detta innebär en viss påfrestning på företagets möjligheter att finansiera investeringarna. Problemet är dock mera begränsat än vid ett renodlat vinstandelssystem. Kompensation kan ges genom en något sänkt bolagsskatt. Frågan hur alla löntagare skulle kunna få delta i systemet kvarstår. Risk finns för att man därför måste bilda något slags fondsystem, som kan innebära en otillbörlig maktkoncentration.

När löntagaraktierna kommer ut på marknaden är det sannolikt att aktiekursernas utveckling på börsen dämpas. Därmed skulle en effekt som liknar en förmögenhetsomfördelning ha uppnåtts:

löntagarnas förmögenheter ökar samtidigt som de nuvarande aktieägarnas förmögenhetsökning pressas tillbaka. Att aktiekursernas stagnation skulle leda till att nyemissionsverksamheten kraftigt skulle försvåras kan möjligen uppvägas av att det vore möjligt att föra en mer näringslivsvänlig och lönsamhetsbefrämjande politik, som ökar företagets självfinansieringsmöjligheter. Detta kan sedan leda till att aktieutdelningarna och kurserna stiger. Slutresultatet av förmögenhetsomfördelningen blir därmed osäkert.

Mot vinstandelssystemen brukar som ett alternativ ställas den individuella varianten av det system, som i inledningens representerades av det danska "ekonomisk demokrati". Av lönerna eller löneökningarna avsätts en viss del årligen för aktieköp etc. Staten och/eller företagen uppmuntrar löntagarnas sparande genom speciella premier eller skattebefrielse. Ett system av detta slag tillämpades sedan flera år i Västtyskland. Industriförbundet föreslog för några år sedan ett liknande system. Någon omfördelande effekt har inte ett sådant system, eftersom det inte avses innebära förbättringar för någon på någon annans bekostnad. Däremot skulle löntagarna naturligtvis få del i förmögenhetstillväxten i samhället på helt annat sätt än idag.

Varje ökning av det personliga sparandet har en trygghetsökande effekt. En "förmögenhet" som är någorlunda lätt realiserbar utgör ett förnämligt skydd mot tillfälliga ekonomiska påfrestningar på

den personliga ekonomin. Så länge inte alla drabbas av svårigheter finns det alltid köpare till de värdepapper, som det relativa fåtal personer som behöver kon-

tanta medel, bjuder ut. Denna fördel har inte det kollektiva ägandet. Det är på trygghetsområdet de största välfärdsvinsterna för alla står att vinna.